

Ἡ διονυσιακή μανία στίς «Βάκχες» τοῦ Εὐριπίδη

1. Εἰσαγωγικά

Οἱ «Βάκχες» εἶναι μία ἀπό τίς τελευταῖες τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη. Παρουσιάστηκε στήν ἀθηναϊκή σκηνή ἕνα χρόνο μετά τόν θάνατό του, τό 405 π.Χ., κερδίζοντας τήν πρώτη νίκη. Τό θέμα της σχετίζεται μέ τίς ἀντιδράσεις πού συνάντησε ἡ διονυσιακή λατρεία μέχρι νά γίνει ἀποδεκτή σέ ὀλόκληρο τόν ἑλληνικό χῶρο.

Ὁ Διόνυσος ἦταν ὁ θεός τοῦ ἀμπελιοῦ, τοῦ κρασιοῦ καί τῆς γονιμότητος τῆς φύσεως. Ἡ λατρεία του διαδόθηκε στήν Ἑλλάδα λίγο πρὶν ἀπό τούς ἱστορικούς χρόνους καί μέ αὐτήν συνδέονται πολλές παραδόσεις. Ἀποτέλεσε ἕνα ἀπό τά σημαντικώτερα θέματα τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν, ἀλλά δυστυχῶς οἱ «Βάκχες» εἶναι ἡ μοναδική πού σώζεται ὀλόκληρη.

Ὁ Διόνυσος συνοδευόταν πάντοτε ἀπό τήν ἀκολουθία του, ἤτοι ἀπό τούς Σάτυρους, τούς Σειληνοῦς, τίς Βάκχες καί τίς Μαινάδες. Ὅλοι αὐτοί συμμετείχαν στίς ὀργιαστικές τελετές τοῦ θεοῦ, οἱ ὁποῖες στήν ἀρχή προκάλεσαν πολλές ἀντιδράσεις μέ τούς νεωτερισμούς καί τίς ἐξαλλοσύνες τους.

Οἱ συντηρητικοί προσπάθησαν νά ἐμποδίσουν τήν ἐπέκταση τῆς νέας λατρείας, ἢ ἀρνοῦνταν νά συμμετέχουν σ' αὐτήν. Ἔτσι δημιουργήθηκαν διάφορες παραδόσεις γιά ἐκείνους πού ἀντιστάθηκαν στόν Διόνυσο ἢ καταδίωξαν τούς ἀκολουθοῦς του, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποστοῦν βαρεῖς τιμωρίες ἐκ μέρους τοῦ θεοῦ.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ Προϊτίδες (Λυσίππη, Ἴφινὴ καί Ἴφιάνασσα), οἱ κόρες τοῦ βασιλιᾶ τῆς Τύρινθος Προΐτου. Αὐτές ἀρνήθηκαν νά πάρουν μέρος στά διονυσιακά ὄργια καί ὁ θεός τίς ἔκανε νά παραφρονήσουν καί νά τρέχουν στά δάση μισόγυμνες, μουγκρίζοντας σάν ἀγελάδες. Ἐπειδή ἡ τρέλα τους μεταδόθηκε καί σέ ὅλες τίς γυναῖκες τῆς Τύρινθος, ὁ Προΐτος ἀπευθύνθηκε στόν μάντη Μελάμποδα, ὁ ὁποῖος τίς θεράπευσε καί ἐνυμφεύθη τήν Ἴφιάνασσα.

Στίς ἀντιδράσεις κατά τοῦ Διονύσου ὑπάγεται καί ὁ μῦθος τοῦ Πενθέα, ἐγγονοῦ τοῦ Κάδμου, βασιλιᾶ τῆς Θήβας, πού ἀποτελεῖ τόν πυρῆνα τῆς ἐξεταζόμενης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη «Βάκχες».

2. Η υπόθεση της τραγωδίας

Ο Διόνυσος εμφανίζεται στη σκηνή και εξιστορεί τα γεγονότα της γέννησής του στη Θήβα από την Σεμέλη, καθώς και τις περιπέτειές του στις διάφορες χώρες. Κατόπιν εξηγεί, ότι ήρθε στη Θήβα για να τιμωρήσει την βασιλική οικογένεια, και ιδιαίτερα τον Πενθέα και τη μητέρα του Άγαυη, επειδή αντιδρούσαν έντονα στην αποδοχή της λατρείας του.

Έρχεται ο μάντης Τειρεσίας και κατόπιν ο γηραιός Κάδμος, οι οποίοι είχαν δεχθή ανεπιφύλακτα την διονυσιακή λατρεία. Έπειτα παρουσιάζεται ο Πενθέας, όργισμένος με τον θεό, ο οποίος έκανε τις γυναίκες της Θήβας να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να ριχτούν στα βακχικά όργια. Οι δύο γέροντες, αφού προσπαθούν μάταια να τον μεταπείσουν, φεύγουν για να συναντήσουν τις Βάκχες στον Κιθαιρώνα.

Κάποιος υπηρέτης οδηγεί στη σκηνή τον Διόνυσο δέσμιο. Ο Πενθέας δεν γνωρίζει ότι πρόκειται για τον ίδιο τον θεό με ανθρώπινη μορφή και τον ανακρίνει εξονυχιστικά. Στο τέλος διατάζει να τον φυλακίσουν, αλλά ο Διόνυσος προκαλεί σεισμό, γκρεμίζει τη φυλακή και ελευθερώνεται.

Την ίδια ώρα φθάνει από τον Κιθαιρώνα ένας αγγελιαφόρος που διηγείται στον Πενθέα τα όργια και τη μανία της μητέρας του Άγαυης και των αδελφών της. Ο Διόνυσος τον συμβουλεύει να ντυθῆ με γυναικείο φόρεμα, για να παρακολουθήσει από κοντά τί συμβαίνει. Πράγματι, ο Πενθέας οδηγείται μεταμφιεσμένος από τον θεό στον Κιθαιρώνα, αλλά οι Βάκχες τον αντιλαμβάνονται και τον φονεύουν, διασπώντας σε κομμάτια τό σῶμα του, ενώ η Άγαυη έμπηξε τό κεφάλι του στην κορυφή του θύρσου, νομίζοντας ότι πρόκειται για κεφάλι λιονταριού!

Στό τελευταίο επεισόδιο ένας αγγελιαφόρος παρουσιάζεται και ανακοινώνει έντρομος τό τραγικό τέλος του Πενθέα. Έμφανίζεται ἡ Άγαυη κρατώντας περήφανα στό χέρι τό κεφάλι του γιου της και κατόπιν ἔρχεται ὁ Κάδμος, πού μάζεψε και φέρνει τά διασπασμένα μέλη του ἔγγονου του. Μέ τά λόγια του κάνει τήν Άγαυη νά συνέλθη από τόν ἔκστασιασμό της και τότε ἀντιλαμβάνεται τρομαγμένη ὅτι σκότωσε τόν μονάκριβο γιό της.

Στό τέλος ὁ Διόνυσος, κατερχόμενος ὡς «ἀπό μηχανῆς θεός», ἀναγγέλλει τήν τιμωρία τῆς βασιλικῆς οικογένειας γιά τήν ἀνυπακοή της στή λατρεία του. Διατάσσει τήν ἔξορία της ἀπό τή Θήβα, και τήν μεταμόρφωση του Κάδμου σέ δράκοντα και τῆς γυναίκας του Ἄρμονίας σέ φίδι, ἀλλά προλέγει και τήν τελική τους ἀποκατάσταση στή χώρα τῶν Μακάρων.

3. Τά παράδοξα φαινόμενα

Ἡ βακχική μανία δέν ἦταν ἀπλῶς μιά ἑξαλλη κατάσταση, ἀλλά συνοδεύονταν καί ἀπό παράδοξα φαινόμενα, ἀνερμήνευτα μέ τήν κοινή λογική.

Μερικοί βοσκοί πού εἶχαν πάει νά κυνηγήσουν τίς Βάκχες, τίς βρῆκαν νά κοιμοῦνται, ἀλλά ξύπνησαν ἀπό τόν θόρυβο καί τότε ἄρχισε ἡ διονυσιακή ἔκσταση, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ ἀγγελιαφόρος (ἓνας ἀπό τούς βοσκούς) στόν Πενθέα (στίχ. 695-711):

«Πρῶτα ἄφησαν στούς ὤμους ξέπλεκα τά μαλλιά, ἔδεσαν τίς νεβρίδες καί ἔζωσαν τά παρδαλά δέρματα μέ φίδια πού τούς ἔγλειφαν τό μάγουλο. Ἄλλες ἔπαιρναν στήν ἀγκαλιά τους ζαρκάδια ἢ λυκόπουλα καί τούς ἔδιναν τό ἄσπρο γάλα τους, ὅσες μόλις εἶχαν γεννήσει. Ἐπειτα φόρεσαν στεφάνια ἀπό κισσό καί βαλανιδιά, καί κάποια χτυπώντας τόν βράχο μέ τόν θύρσο ἔκανε νά ξεπηδήσει δροσερό νερό. Ἄλλη ἔμπηξε στή γῆ τόν νάρθηκα καί ὁ θεός ἔκανε νά ἀναβλύσει πηγὴ κρασιοῦ. Ὅσες δέ λαχταροῦσαν τό ἄσπρο ποτό, ἔσκαβαν τή γῆ μέ τά δάχτυλά τους καί ἔβγαινε ἄφθονο γάλα, ἐνῶ ἀπό τούς κίσσινους θύρσους ἔσταζε γλυκό μέλι».

Βλέποντας αὐτά οἱ βοσκοί ἔφυγαν τρομαγμένοι, ἐνῶ οἱ Βάκχες ὄρμησαν στά κοπάδια τους διασπώντας τά μέλη τῶν ταύρων καί τῶν μοσχარიῶν καί σκορπίζοντας τίς σάρκες τους. Συνεχίζει ὁ ἀγγελιαφόρος (στίχ. 751-764):

«Κατόπιν ρίχτηκαν στίς Ὑσιές καί στίς Ἐρυθρές (πόλεις στούς πρόποδες τοῦ Κιθαιρώνα), τά ἔκαναν ὅλα ἄνω-κάτω, ἄρπαζαν τά παιδιά ἀπό τά σπίτια, μαζί μέ χαλκώματα ἢ σιδηρικά, καί τά κουβαλοῦσαν στούς ὤμους των χωρίς νά τά δέσουν, ἀλλά αὐτά δέν ἔπεφταν κάτω. Στά μαλλιά τους εἶχαν φωτιά πού δέν τίς ἔκαιγε. Οἱ χωρικοί τίς κυνήγησαν μέ ὄπλα, ἀλλά τά βέλη τους δέν τίς μάτωναν, ἐνῶ ἐκεῖνες τούς τραυμάτιζαν μέ τούς θύρσους καί τούς ἔτρεψαν σέ φυγή».

Πολλές ἀκόμη παραδόσεις κατὰ τήν ἀρχαιότητα παρουσίαζαν τή λατρεία τοῦ Διονύσου συνδυασμένη μέ ἀνάλογα φαινόμενα. Ὁ Πausanίας ἀναφέρει, ὅτι στήν Ἡλεία κατὰ τήν ἑορτή τοῦ Διονύσου (τά Θυῖα) τοποθετοῦσαν μέσα σέ ἓνα οἶκημα τρεῖς λέβητες ἄδειους, παρουσίᾳ τῶν κατοίκων καθὼς καί τῶν ξένων, καί κατόπιν σφράγιζαν τίς πόρτες. Τήν ἄλλη ἡμέρα, εἰσερχόμενοι στό οἶκημα εὔρισκαν τούς λέβητες γεμάτους κρασί. Καί στήν Ἄνδρο ἐπίσης ἔλεγαν ὅτι κάθε δεύτερο χρόνο, κατὰ τήν ἑορτή τοῦ Διονύσου, ἔρρεε αὐτομάτως κρασί ἀπό τό ἱερό (βλ. Pausanίου, Ἡλεικά 26, 1-2).

Οἱ νεώτεροι μελετητές τῆς διονυσιακῆς λατρείας ἐξετάζουν ὅλες αὐτές τίς παραδόσεις ἀπό φιλολογική καί λαογραφική πλευρά, ἀλλά ἐκλαμβάνουν τά φαινόμενα σάν ἀνυπόστατες παραδοξολογίες.

Όμως οι αναφορές από πρόσωπα κύρους της αρχαιότητας καθώς επίσης και η αποδοχή που είχαν αυτές οι ιδέες, (πρώτο βραβείο οι Βάκχες) και η διάδοση της Διονυσιακής λατρείας, οδηγούν την σκέψη μας στη βεβαιότητα ότι πίσω από τις εικόνες και περιγραφές, κρύβονται κάποιες αλήθειες. Αυτές είναι καλυμμένες και δυσδιάκριτες μέσα στα κείμενα που έχουν διασωθεί. Σήμερα είναι δύσκολη μιά τέτοια ανίχνευση, επειδή οι σύγχρονες συνθηκές ζωής, οι νοοτροπίες, τά ήθη και έθιμα, όλα είναι έντελως διαφορετικά από αυτά που επικρατούσαν τότε. Χρειάζεται μελέτη των κειμένων και κατανόηση των έννοιων, διαβάζοντας «πίσω από τις λέξεις». Ένα επιπλέον στοιχείο που θα μπορούσε να βοηθήσει την έρευνα είναι και η ψυχαναλυτική μελέτη των «λαϊκών δρώμενων» σέ κάποιες περιοχές που αποτελούν, όπως λένε, κατάλοιπα διονυσιακών τελετών. Έτσι, εάν τά θεωρήσουμε ως πραγματικά γεγονότα, τότε αλλάζει πλήρως η όπτική γωνία από την οποία παρατηρούμε την διονυσιακή λατρεία, όποτε η βακχική μανία, από άλογη παραφροσύνη μεταβάλλεται σέ εξαγνιστική κάθαρση της ψυχής.

Τό γνωστό παράδειγμα των Αναστεναρίων, τό όποιο αποτελεί κατάλοιπο αρχαϊκών πυρολατρικών τελετουργιών, επιβεβαιώνει την δυνατότητα ενός από τά φαινόμενα που αναφέρει ό Εϋριπίδης, ότι οι Βάκχες έφεραν φωτιά επάνω στα κεφάλια τους χωρίς νά καίγονται. Επίσης άλλα διαπιστωμένα πειράματα στόν χώρο του Πνευματισμού, μέ αίωρήσεις ή αυτόματες μεταφορές αντικειμένων, επιβεβαιώνουν την δυνατότητα νά κουβαλούσαν οι Βάκχες πολλά πράγματα στους ώμους των χωρίς νά είναι δεμένα.

Έάν λοιπόν μελετήσουμε την διονυσιακή λατρεία μέσα από αυτό τό νέο πρίσμα, τό έντελως διαφορετικό από την καθαρά φιλολογική σχολαστικότητα, τότε και τό νόημα της βακχικής μανίας αποκτά νέες διαστάσεις, ως ό προθάλαμος της ψυχικής κάθαρσης από τά πάθη της υλικής ζωής. Μέσα από αυτό τό πρίσμα θά προσπαθήσουμε νά «διαβάσουμε» και τις Βάκχες

4. Η κάθαρσις

Ό σκοπός της τραγωδίας, σύμφωνα μέ τόν όρισμό του Άριστοτέλους, είναι ή «δι' έλέου και φόβου» έσωτερική κάθαρση των θεατών. Οικτίρουν και λυποϋνται τούς πρωταγωνιστές της σκηνης, φοβούμενοι μήπως συμβοϋν και στους ίδιους παρόμοια παθήματα. Διακατεχόμενοι δέ από αυτά τά συναισθήματα, συγκρατοϋνται μέσα στα πλαίσια της ήθικης συμπεριφοράς, αποφεύγοντας

τίς ἀδικίες καί τίς ἀκρότητες, διότι γνωρίζουν ὅτι ἐάν παραβοῦν τούς ἠθικούς νόμους θά τιμωρηθοῦν ἀπό τίς θεῖες δυνάμεις, ὅπως τά πρόσωπα τοῦ δράματος.

Ἡ τραγικότητα τῶν «Βακχῶν», μέ τίς σκηνές πού περιγράψαμε, εἶναι ἀνυπέβλητη. Ὅμως ὁ Εὐριπίδης δέν ἀρκεῖται σ' αὐτό, δηλαδή δέν περιορίζεται στήν παρουσίαση τῶν ἄκρως δραματικῶν εἰκόνων. Ἐπιδιώκει κάτι βαθύτερο καί οὐσιαστικώτερο, δηλαδή νά διδάξει ὅτι μέσα ἀπό τά διονυσιακά ὄργια ἀναδύεται ἡ πραγματική σωφροσύνη καί ἡ σύνεση τῶν ἀνθρώπων σέ ὅλη τους τήν καθαρότητα.

Αὐτός ὁ παράδοξος συγκερασμός εἶναι τό πῶς ἐντυπωσιακό σημεῖο τῶν «Βακχῶν». Ἀπό ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τά ὄργια ἀποτελοῦν τό ἀποκορύφωμα τῆς ὁμαδικῆς παραφροσύνης, μέ ὅλες ἐκεῖνες τίς πρωτοφανεῖς ἐξαλλοσύνες τους, ὅπως τοῦ διαμελισμοῦ τῶν ζώων, κατά τήν διάρκεια τῶν ὁποίων οἱ γυναῖκες συμπεριφέρονται ἔξω ἀπό κάθε ἰδέα ὁμαλότητος. Καί ὅμως, τά διονυσιακά ὄργια, κατά τόν Εὐριπίδη, ἀποτελοῦν τό ἀπαύγασμα τῆς κάθαρσης τοῦ συμμετέχοντος σ' αὐτά, ἀπό τά ἐσωτερικά πάθη του, καί τήν ἀνάδειξή του σέ ἀνθρωποσώφρονα καί συνετό.

Ἐκ πρώτης ὄψεως, λοιπόν, ὑπάρχει πλήρης ἀντίφαση τῶν ὅσων συνέβαιναν στά βακχικά ὄργια μέ τόν χαρακτηρισμό τους ὡς ἱερῶν τελετῶν. Ἐξετάζοντας ὅμως κατά βάθος τά πράγματα, διαπιστώνουμε ὅτι πρέπει νά ὑφίσταται ἕνα ἀφανές μυστικό ὑπόβαθρο, τό ὁποῖο ἐμπεριέχει καί τήν οὐσία τους, πού ἦταν γνωστή μόνον στούς μύστες. Γι' αὐτό ὅταν ὁ Πενθέας ἀνακρίνει τόν Διόνυσο, ἐκεῖνος ἀποφεύγει νά τοῦ ἀποκαλύψει τό μυστήριο. Ὁ διάλογός τους εἶναι πολύ χαρακτηριστικός (στ. 471-4):

«ΠΕΝ. Τά ὄργια, λοιπόν, ποιόν σκοπό ἔχουν γιά σένα;

ΔΙΟΝ. Οἱ ἀβάκχευτοι (=οἱ ἀμύητοι) ἀπό τούς θνητούς δέν γνωρίζουν τά ἄρρητα.

ΠΕΝ. Καί ἔχουν κάποιο ὄφελος ὅσοι συμμετέχουν;

ΔΙΟΝ. Δέν πρέπει νά τό ἀκούσεις, ἂν κι ἀξίζει τόν κόπο».

Ἐπίσης ὁ χορός τῶν Βακχῶν λέγει (στ. 72-75): «Μακάριος εἶναι ἐκεῖνος πού γνωρίζοντας τίς θεϊκές τελετές, ζεῖ μέ ἀγνότητα καί ἀφιερώνει στούς θιάσους τήν ψυχή του, βακχεύοντας στά βουνά μέ ἱερούς καθαρούς».

Τονίζεται ἀκόμη ὅτι οἱ δύο γέροντες, ὁ Κάδμος καί ὁ Τειρεσίας, παρά τήν ἡλικία τους, πηγαίνουν νά συμμετάσχουν στά ὄργια λέγοντας (στ. 196): «Μόνον ἐμεῖς ἀπό τήν πόλη σκεπτόμαστε σωστά, οἱ δέ ἄλλοι κακῶς».

Ὅλα αὐτά δείχνουν ὅτι ὁ ἐκστατικός διονυσιασμός στήν οὐσία του δέν ἐθεωρεῖτο παραφροσύνη, ἀλλά ἐσωτερική κάθαρση τῶν ἀτόμων ἀπό τά μιάσματα τῶν κακῶν συνηθειῶν. Τό πῶς συνέβαινε αὐτό, δέν μποροῦμε νά τό ἐξετά-

σουμε κατά βάθος, αλλά μόνον νά διαπιστώσουμε τά ψυχολογικά του αποτελέσματα.

Πιστεύουμε, δηλαδή, ότι μέ τίς ὀργιαστικές διονυσιακές τελετές ἐλάμβανε χώρα μιά πρωτότυπη καί λίαν ἀποτελεσματική «ψυχοθεραπεία». Σέ αὐτές εὔρισκε διέξοδο καί ἐκτόνωση ἢ ἔμφυτη καί συχνά καταπιεσμένη ἐξαλλοσύνη τῶν γυναικῶν, ὥστε νά ἐπανέλθουν κατόπιν στήν ὀμαλότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Κάποια βοήθεια στήν κατανόησή τους μπορεῖ νά δώσει, ὅπως ἀναφέραμε, καί ἡ ἀνάλυση αὐτῶν πού ἔχουν διατηρηθεῖ διαχρονικά σάν κατάλοιπα διονυσιακῶν τελετῶν.

Συγκεκριμένα, σέ μερικές περιοχές τῆς Ἑλλάδος τελοῦνται κατά τήν περίοδο τῶν Ἀπόκρεω λαϊκά δρώμενα μέ σαφῶς διονυσιακό χαρακτήρα. Ὅμως ἔχουν χάσει κατά τό μεγαλύτερο μέρος τήν μυστηριακή τους ἐσωτερικότητα καί ἐπιβιώνουν σάν παραδοσιακά ἔθιμα μᾶλλον, παρά σάν μυσταγωγικές ἐορτές.

Βάσει τοῦ ἐξωτερικοῦ τυπικοῦ των ἕνας ἐμβριθῆς παρατηρητής θά μπορούσε νά εἰσδύσει στήν οὐσία τῶν παραστάσεων. Ἡ παρουσία καί χρησιμοποίηση σεξουαλικῶν συμβόλων, ὅπως οἱ φαλλοί, καθὼς καί τά ἀθυρόστομα ἄσματα, δέν σημαίνουν ἀνηθικότητα ἢ ἐλεύθερη ἐκδήλωση τοῦ ἐρωτισμοῦ, ἀλλά τό φανέρωμα τῶν ἀπωθημένων σκέψεων τῶν ἀνθρώπων καί τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τίς καταπιεσμένες τάσεις τῶν ἐνδομύχων διαθέσεων τους, σάν μία μορφή δημόσιας «ἐξομολόγησης». Εἶναι δέ γεγονός, ὅτι οἱ ἀπλοῖ ἄνθρωποι πού συμμετέχουν ἐνεργῶς σέ τέτοια δρώμενα, αἰσθάνονται κατόπιν ξαλαφρωμένοι καί ἀνακουφισμένοι ἀπό τίς ἄδηλες ἐσωτερικές καταπιέσεις τους.

Ὡς πρός τό θέμα αὐτό, δέν εἶναι ἄσχετο τό γεγονός ὅτι στήν Ἀσία, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ Διόνυσος εἶχε ἐδραιώσει παλαιότερα τήν λατρεία του σέ διάφορες χῶρες (Βάκχες, στ. 12-19), ἀρκετοί λαοί, ὅπως οἱ Ἴνδοί, οἱ Πέρσες καί οἱ Ἄραβες, διατηροῦν μέχρι σήμερα ἀνεπτυγμένο τό στοιχεῖο τοῦ ἐρωτισμοῦ, ὄχι μόνο σάν ἱκανοποίηση τῶν αἰσθήσεων, ἀλλά συνδυαζόμενο μέ ὑψηλή φιλοσοφική καί θρησκευτική θεωρία. Ὅμως καί ἐκεῖ ἡ ἀρχαία παράδοση ἔχει ἀλλοιωθῆ κατά πολύ διά μέσου τοῦ χρόνου.

Τό ὅλο θέμα εἶναι τεράστιο, μέ πολλές ψυχολογικές καί κοινωνιολογικές προεκτάσεις. Δέν διατεινόμεθα ὅμως ὅτι διεισδύσαμε στήν οὐσία τῶν βακχικῶν ὀργίων. Ἀπλῶς διατυπώσαμε μερικές συγκριτικές σκέψεις μας, τίς ὁποῖες ἄλλοι εἶναι περισσότερο ἀρμόδιοι νά ἀξιολογήσουν.